

ลักษณะเด่นและคติความเชื่อ ที่สะท้อนในวรรณกรรมพุทธประวัติญี่ปุ่น: กรณีศึกษาเรื่อง “Shaka no honji”*

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ลักษณะเด่นของวรรณกรรมพุทธประวัติของญี่ปุ่น กรณีศึกษาเรื่อง ณะกะโนะฮอนจิ (『釈迦の本地』) และวิเคราะห์คติความเชื่อที่สะท้อนให้เห็นในเรื่อง ผู้วิจัยได้วิเคราะห์โครงเรื่อง และรายละเอียดความคล้ายความต่างของณะกะโนะฮอนจิ 3 ฉบับ ได้แก่ ฉบับดั้งเดิมเกะอิ (伝記系) ฮอนจิเกะอิ (本地系) และณะกะโมะโนะงะตริ (釈迦物語) จากนั้นวิเคราะห์อภิปรายเกี่ยวกับลักษณะเด่นของพุทธประวัติญี่ปุ่น และคติความเชื่อที่สะท้อนสังคมวัฒนธรรมญี่ปุ่นในเรื่อง ผลปรากฏว่า ทั้ง 3 ฉบับโครงเรื่องส่วนใหญ่คล้ายกัน พบเรื่อง ชาตคตอนพระเจ้าสีพี พระมหาสัตว์ พระโพธิสัตว์เขาทิมาลัยแทรกมาก มีการลดทอนองค์ประกอบบางอย่างที่ไม่คุ้นเคยในวัฒนธรรมญี่ปุ่น ให้ความสำคัญกับ “พระสัทธรรมปุณฑริกสูตร” “การมุ่งสู่แดนสุขาวดี” มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นผู้ช่วยของพระพุทธเจ้านอกเหนือไปจากพระอินทร์ที่คุ้นเคยในเรื่องพุทธประวัติของพุทธศาสนาดั้งเดิม การนำชาตคทั้ง 3 เรื่องมาแสดงในณะกะโนะฮอนจิก่อนเข้าสู่เนื้อหาพุทธประวัติเป็นไปเพื่อเน้นย้ำ “ความยากลำบาก” ของการสั่งสมบุญบารมีที่จะนำไปสู่การตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นการสืบทอดรูปแบบการเล่าเรื่องพุทธประวัติแบบหนึ่งที่พบมากในยุคกลางของญี่ปุ่น และสะท้อนให้เห็นคติ “ณะมิน (捨身)” (แนวคิดที่พระโพธิสัตว์สละร่างกายเพื่อบางสิ่งบางอย่าง) ซึ่งพบมากในแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ส่วนผู้ช่วยของพระพุทธเจ้าหรือเจ้าชายสิทธัตถะนั้น สังเกตแนวโน้มที่มอบบทบาทผู้ช่วยแก่เทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นนอกเหนือจากพระอินทร์ได้อย่างชัดเจน การที่ให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นจำแลงเป็นเด็กเป็นการรับรององค์ประกอบที่นิยมในงานวรรณกรรมญี่ปุ่นยุคกลางมาผลิตซ้ำ และสะท้อนคติความเชื่อเกี่ยวกับสถานะของเด็กว่าเป็นสื่อกลาง มีสถานะก้ำกึ่ง ใกล้ชิดกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และในเด็กก็มีความลึกลับศักดิ์สิทธิ์ (聖性) ซึ่งความเชื่อเช่นนี้แพร่หลายในยุคกลางซึ่งเป็นยุคเดียวกับที่สันนิษฐานว่าณะกะโนะฮอนจิเขียนขึ้น

คำ

สำคัญ

พระพุทธเจ้า, พุทธประวัติ, ญี่ปุ่น, Shaka no honji, ชาตค, เด็ก, ยุคกลาง

* บทความชิ้นนี้เป็นผลวิจัยส่วนหนึ่งจากโครงการวิจัย “อ่านวรรณกรรมพุทธประวัติญี่ปุ่น: กรณีศึกษาเรื่อง Shaka no honji” ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจากมูลนิธิ The Sumitomo Foundation

The Characteristics and Beliefs Deduced from Japanese Narratives on the Life of the Buddha: A Case Study of Shaka no honji (The Story of Sakyamuni)*

Abstract

This article analyzes Japanese narratives on the life of the Buddha through a case study of Shaka no honji (The Story of Sakyamuni) by investigating Japanese beliefs that may be deduced from the narrative. After analyzing the plot of three versions of Shaka no honji (*‘Denki-kei’*, *‘Honji-kei’*, and *‘Shakamonogatari’*), the unique elements in the Japanese narratives of the Buddha’s life and beliefs implicit in *Shaka no honji* were analyzed. The results revealed that some similarities existed between the three versions, for example adding Jataka tales such as *Sibi jataka*, *Prince Mahasattva jataka*, and *Young Ascetic of the Himalayas jataka*; eliminating details unfamiliar to Japanese readers; or featuring sacred beings other than Indra as Buddha or Prince Siddhartha’s retinue.

Adding the three *jataka* tales as a preface to *Shaka no honji* underlines the challenges in accumulating merit for enlightenment, while also showing how *Shaka no honji* reproduced a regular pattern of telling the Buddha’s life in medieval Japan. This featured abandonment of the body (*‘shashin’*) as it uniquely applied to the Bodhisattva in Mahayana Buddhism. Buddha or Prince Siddhartha’s retinue in the narratives was likely a sacred being disguised in diverse forms, such as a child. In the medieval period, children were seen as ambiguous entities between sacred and worldly spaces, containing spiritual and supernatural aspects. This theme is generally visible in medieval Japanese historical sources as well as in the *Shaka no honji*.

Key words

Buddha, life story, Japan, Shaka no honji, Jataka, child, medieval period

* This article is a part of a research project “Reading Japanese “Buddha’s Life” Story: Focusing on “Shaka no honji”” which received a grant for Japan-related research projects by the Sumitomo Foundation.

1. บทนำ

ในประเทศญี่ปุ่นมีเรื่องเล่าพุทธประวัติหลายสำนวน ผู้วิจัยเคยกล่าวถึงภาพรวมการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพุทธประวัติในประเทศญี่ปุ่นไว้บ้างในน้ำใส (2563) ในบทความนี้จึงจะสรุปเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องณะกะโนะฮนจิ (『釈迦の本地』) ซึ่งเป็นวรรณกรรมพุทธประวัติที่ใช้วิจัยในครั้งนี้ วรรณกรรมพุทธประวัติในประเทศญี่ปุ่นเรียกว่า “บุทซุเต็มบุงงะกุ (仏伝文学)” มักเล่าชีวิตของพระโคตมพุทธเจ้า ในสมัยเฮอันเริ่มพบเรื่องพุทธประวัติเป็นส่วนหนึ่งในวรรณกรรมรวมเรื่องเล่าทางพระพุทธศาสนา ลักษณะร่วมของเรื่องพุทธประวัติช่วงนี้คือเป็นการนำโครงเรื่องและเนื้อหาสำคัญจากคัมภีร์ภาษาจีน เรียบเรียงเป็นภาษาญี่ปุ่น ผสมกับสำนวนที่นิยมจากวรรณกรรมญี่ปุ่น เรื่องอื่นในยุคนี้ สมัยนั้นโบะกุโชถึงมโระมาชิพบว่ามีการสร้างสรรค์เรื่องพุทธประวัติขึ้นหลายสำนวน เช่น เคียวจิเด็น (『教児伝』) ณะกะเนียวระอิฮัสโซอิมิเดอิ (『釈迦如来八相次第』) ณะกะฮัสโซ (『釈迦八相』) รวมถึงณะกะโนะฮนจิด้วย พุทธประวัติสมัยนี้เริ่มแสดงให้เห็นการปรับสำนวนและบรรยากาศของเรื่องราวที่เป็นญี่ปุ่นอย่างชัดเจน แนวโน้มแบบนี้ยังสืบเนื่องต่อไปถึงสมัยเมจิ

ณะกะโนะฮนจิเป็นพุทธประวัติที่คาดว่าประพันธ์ขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 15 และสืบทอดต่อมาหลายรูปแบบ ทั้งฉบับตัวเขียน ตัวพิมพ์ งานจิตรกรรม ฯลฯ ฉบับตัวเขียนไม่มีภาพประกอบที่เก่าแก่ที่สุดคือฉบับ Spencer collection เก็บรักษา ณ หอสมุด New York Public Library (คริสต์ศตวรรษที่ 16) นอกจากนี้ยังพบหนังสือประกอบภาพและภาพม้วนช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 จำนวนมากทั้งในประเทศญี่ปุ่นและต่างประเทศ ทำให้นักวิชาการมีความเห็นว่า ณะกะโนะฮนจิเป็นพุทธประวัติฉบับญี่ปุ่นที่แพร่หลายที่สุด และเป็นรูปแบบที่แสดงให้เห็นการปรับรายละเอียดของเรื่องพุทธประวัติให้มีความเฉพาะแบบญี่ปุ่น (Komine/小峯, 2012, p. 120) Motoi (2016) จำแนกณะกะโนะฮนจิไว้เป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ “เต็งกิเกะอิ” พบ 3 ฉบับ สำนวนของกลุ่มนี้เรียบง่ายและสั้นกระชับที่สุด “ฮนจิเกะอิ” แบ่งได้เป็น 2 กลุ่มย่อย รวมทั้งหมดพบ 26 ฉบับ เนื้อหาดูคล้ายกับกลุ่มเต็งกิเกะอิแต่เพิ่มรายละเอียดพัฒนาจากสำนวนกลุ่มเต็งกิเกะอิ และกลุ่ม “ณะกะโมะโนะงะตะริ” พบ 1 ฉบับ มีสำนวนบางส่วนใกล้เคียงฮนจิเกะอิ แต่โครงเรื่องยึดตามพุทธประวัติที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธฝ่ายมหายาน ณะกะโนะฮนจิบางฉบับมีลักษณะเป็นหนังสือที่สร้างขึ้นเพื่อจำหน่าย ภาพประกอบบางฉบับประดับด้วยการปิดทองอย่างสวยงาม การมีอยู่ของณะกะโนะฮนจิจำนวนมากสื่อให้เห็นว่าเรื่องนี้เป็นที่นิยมและแพร่หลายอย่างยิ่ง (Motoi/本井, 2016, pp. 55-59)

Komatsu (2011) ก็กล่าวคล้าย Motoi ว่า ณะกะโนะฮนจิเป็นเรื่องพุทธประวัติที่แพร่หลายมากในยุคกลาง เขาตั้งข้อสังเกตว่า การใช้ภาษาในเรื่องหรือแม้กระทั่งชื่อตัวละครมีการปรับให้มีลักษณะแบบญี่ปุ่น กล่าวคือ ใช้อักษรคันจิเพื่อแสดงเสียงให้ใกล้เคียงกับของเดิมและเติมอักษรคันจิแสดงความหมายว่าชื่อนั้นเป็นตัวละครหรือสถานที่ แต่นอกเหนือจากนี้แล้วข้อเขียนในเรื่องไม่นับว่ามีส่วนใดที่แสดงให้เห็นลักษณะของประเทศอินเดียอย่างชัดเจน จนหากเปลี่ยนชื่อตัวละครและสถานที่ที่เป็นญี่ปุ่นแล้วก็คงกลายเป็นเรื่องเล่าของญี่ปุ่น และยังพบการปรับองค์ประกอบบางส่วนเพื่อให้เข้ากับบริบทวัฒนธรรมญี่ปุ่นด้วย (Komatsu/小松, 2011, pp. 58-61) Glassman (2007) เองก็กล่าวถึงณะกะโนะฮนจิว่ามีเนื้อหาที่ขบเน้นคุณลักษณะของ “บุตรที่กตัญญู” ของพระพุทธเจ้า และได้ศึกษาปัจจัยที่นำไปสู่ลักษณะเช่นนี้โดยวิเคราะห์อิทธิพลของระบบอิเอะ (家制度) ที่เน้นบทบาทของสตรีว่าเป็นภรรยาและแม่ผู้ให้กำเนิดบุตร (Glassman, 2007, p. 308)

จากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้นพบว่า งานวิจัยเกี่ยวกับณะกะโนะฮนจิมักศึกษาที่มาของเนื้อความบางส่วนในเรื่องเพื่อวิเคราะห์พัฒนาการของงาน บ้างก็ศึกษาเพื่อจำแนกสำนวนให้ทราบเส้นทางการสืบทอด หรือวิเคราะห์องค์ประกอบในเรื่องที่แสดงให้เห็นการปรับเปลี่ยนเพื่อให้เข้ากับบริบทวัฒนธรรมญี่ปุ่น อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าส่วนใหญ่

มักกล่าวถึงคุณลักษณะของเรื่องที่เน้นความกตัญญู แต่ยังไม่พบว่ามีการศึกษาประเด็นอื่นเพิ่มเติมนัก การที่เรื่องพุทธประวัติหลงเหลือมาถึงปัจจุบันในรูปแบบต่าง ๆ หลายสำนวนเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมพุทธประวัติมีบทบาทสำคัญในการสืบทอดแนวคิดทางพระพุทธศาสนา รวมถึงแนวคิดทางสังคมบางประการ และย่อมมีการปรับรายละเอียดให้สอดคล้องกับคติความเชื่อและวิถีชีวิตของผู้รับสารซึ่งก็คือชาวญี่ปุ่นแต่ละยุค ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการศึกษาเรื่องพุทธประวัติในบริบทของสังคมวัฒนธรรมญี่ปุ่นน่าจะช่วยให้เห็นลักษณะการเล่าเรื่องพุทธประวัติที่ต่างจากรูปแบบของพุทธศาสนาดั้งเดิม และสะท้อนคติความเชื่อบางประการของชาวญี่ปุ่น อีกทั้งผู้วิจัยยังไม่พบว่ามีการศึกษาเรื่องพุทธประวัติของญี่ปุ่นในประเทศไทยมากนัก

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาวิเคราะห์ลักษณะเด่นของเรื่องพุทธประวัติของญี่ปุ่น และวิเคราะห์คติความเชื่อที่สะท้อนให้เห็นในเรื่องพุทธประวัตินั้น โดยยกเรื่องฉะโนะฮอนจิเป็นกรณีศึกษา ทั้งฉบับดั้งเดิม กิเกะอิ ฮอนจิเกะอิ และฉะโนะฮอนเงะตะริ

3. วิธีดำเนินการวิจัย

- 3.1 ศึกษาและทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับวรรณกรรมพุทธประวัติญี่ปุ่น โดยเฉพาะเรื่องฉะโนะฮอนจิ
- 3.2 วิเคราะห์โครงเรื่องและรายละเอียดความคล้ายคลึงความต่างของเรื่องฉะโนะฮอนจิ 3 ฉบับ ได้แก่ ฉบับดั้งเดิม กิเกะอิ ฮอนจิเกะอิ และฉะโนะฮอนเงะตะริ
- 3.3 อภิปรายวิเคราะห์เกี่ยวกับลักษณะเด่นของพุทธประวัติญี่ปุ่น และคติความเชื่อเหล่านั้นที่สะท้อนในเรื่อง

4. ผลการวิจัยและอภิปรายผล

4.1 ผลการวิเคราะห์โครงเรื่องฉะโนะฮอนจิ 3 ฉบับ

ในงานวิจัยชิ้นนี้เลือกศึกษาเรื่องฉะโนะฮอนจิ 3 ฉบับ ซึ่งใช้เป็นตัวแทนของแต่ละกลุ่ม ได้แก่ กลุ่มดั้งเดิม กิเกะอิ ใช้ “ฉะโนะฮอนเงะตะริเกะอิเต็งกิ (『釈迦出世本懐伝記』)” ฉบับ ค.ศ. 1581 เนื่องจากเป็นฉบับที่สามารถระบุปีได้ชัดเจนเพียงฉบับเดียว กลุ่มฮอนจิเกะอิใช้ “ฉะโนะฮอนจิ” ฉบับ ค.ศ. 1643 เนื่องจากเป็นฉบับที่สามารถระบุปีพิมพ์ได้ และเป็นฉบับพิมพ์ที่ปรากฏในหนังสือรวมเรื่องพุทธประวัติและวรรณกรรมเรื่องเล่ายุคกลางแทบทุกสำนัก และกลุ่มฉะโนะฮอนเงะตะริใช้ “ฉะโนะฮอนเงะตะริ (『釈迦物語』)” ฉบับ ค.ศ. 1611 เนื่องจากพบเพียงฉบับเดียว

จากการศึกษาโครงเรื่องของทั้ง 3 ฉบับ สามารถสรุปได้ดังภาพที่ 1 และ 2 ตอนที่ปรากฏครบทั้ง 3 ฉบับระบุไว้ในกรอบเส้นตรง ส่วนตอนในกรอบเส้นประหมายถึงตอนที่แต่ละฉบับอาจปรากฏในลำดับต่างกันหรืออาจเป็นตอนที่เสริมขึ้นมาเฉพาะ จะเห็นได้ว่าทั้ง 3 ฉบับ มีโครงเรื่องส่วนใหญ่คล้ายกัน เริ่มจากบทสรรเสริญพระพุทธเจ้า ชาดกพระโพธิสัตว์ เมื่อเข้าสู่เนื้อเรื่องก็เริ่มจากพิจารณาพระพุทธรูปบิดา-มารดา ประสูติ พระพุทธมารดาสวรรคตและได้พระนามมหาปชาบดีโคตมีเลี้ยงดู มีการทำนายพระลักษณะ เกิดจิตโพธิจากที่ทอดพระเนตรครอบครัวนรกระจอก พระพุทธรูปบิดาให้สร้างปราสาทสี่ฤดู แต่เมื่อเสด็จประพาสก็พบความอนิจจัง ทิศตะวันออกพบคนแก่ ทิศใต้พบคนป่วย ทิศตะวันตกพบคนตาย ทิศเหนือพบสมณะ จากนั้นทรงประชันความสามารถกับพระเวทที่ตนได้สมรสกับพระนางยโสธรา เมื่อพระพุทธบิดาทรงไม่อนุญาตให้ออกผนวชก็สร้างกำแพงขังเจ้าชายไว้ แต่ด้วยความช่วยเหลือจากท้าวจตุโลกบาลก็ทรงมีภักตมฤตยูพร้อมนายฉันทนะเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ ทรงมอบของต่างหน้าให้นายฉันทนะนำกลับไปถวายพระญาติ จากนั้นติดตามนักพรต (山人) ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา แล้วเสด็จไปมคธ เจริญสมาธิได้ตันศรีเมหาโพธิ์ ตรัสรู้เป็น

พระพุทธเจ้า หลังจากนั้นเสด็จโปรดพระพุทธรูปมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ แล้วจึงเสด็จโปรดพระพุทธรูปบิดา โดยก่อนหน้านั้นเนื้อเรื่องจะกล่าวถึงความทุกข์ของพระนางยโสธราที่ถูกดิฉินเกี่ยวกับกำเนิดของพระราहुล หลังจากนั้นแต่ละฉบับเล่าแตกต่างกัน แต่ในตอนท้ายจะจบด้วยฉากปริณิพพาน หากสังเกตจากแผนภาพพบตอนเสริมมากในอนจิเกะอิ และฉะกะโมะโนะงะตะริ เช่น ในอนจิเกะอิแทรกตอนอธิบายคุณค่าของพระสังฆธรรมปทุมทริกสูตร ชาดกเรื่องเจ้าชายนินิกุ (忍辱太子)¹ ฉากพระมหากัสสปะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่ทรงพินหลังปริณิพพานชั่วคราว ส่วนฉบับฉะกะโมะโนะงะตะริแทรกเรื่องในบทนำค่อนข้างมาก ได้แก่ อภินิหารเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในประเทศญี่ปุ่น สรุปลงพุทธประวัติ 8 ตอนสำคัญ (ฮัสโซ; 八相)² ความสำคัญของพระสังฆธรรมปทุมทริกสูตร ฯลฯ

จากการจำแนกข้อเหมือนและข้อแตกต่างของโครงเรื่องรวมถึงองค์ประกอบทั้ง 3 ฉบับ พบลักษณะเด่นดังต่อไปนี้

1. โครงเรื่องส่วนใหญ่เหมือนกัน ทั้ง 3 ฉบับล้วนประกอบด้วย 8 ตอนสำคัญ แต่ตอนที่ 1-2 ไม่บรรยายไว้ละเอียด
2. พบเรื่องชาดกแทรกในวรรณกรรมพุทธประวัติทั้ง 3 ฉบับหลายเรื่อง แต่เรื่องที่พบมากคือเรื่องพระเจ้าสีพีพระมหาสัตว์ และโดยเฉพาะพระโพธิสัตว์เวาหิมาลัย์ที่ฉบับเด็กกิเกะอิและอนจิเกะอิบรรยายรายละเอียดไว้มาก
3. มีการสอดแทรกเรื่องเล่าของญี่ปุ่นเพื่อสรรเสริญคุณค่าของพระพุทธรูปมารดาจนถึงพระสังฆธรรมปทุมทริกสูตร เช่น เรื่องการรับพระสังฆธรรมปทุมทริกสูตรมาเผยแพร่ในประเทศญี่ปุ่น ดำเนินโจชะงะโนะอิรุกะ (蘇我入鹿)³ เจ้าชายโฌโตะกุ (聖徳太子)⁴ และพระจิกิเยว (持経上人)⁵ เป็นต้น
4. เน้นย้ำให้เห็นบทบาทระหว่างพระเทวทัตและเจ้าชายสีทิตะยะว่าเป็น “คู่แข่ง” ตลอดทั้งเรื่อง
5. ใช้ฤดูกาลทั้ง 4 แสดงความอนิจจัง เช่น ตอนเจ้าชายสีทิตะยะประพาสนปราสาททั้ง 4 ฤดูทรงพบเทวทูต (แก่ เจ็บ ตาย) และสมณะจนเกิดจิตฝึกไฟในเส้นทางธรรม⁶
6. ลวดท่อนองค์ประกอบบางอย่างที่ไม่คุ้นเคยในวัฒนธรรมญี่ปุ่น เช่น ลวดองค์ประกอบในตอนประลองความสามารถเพื่อชิงพระนางยโสธรา กล่าวคือ ไม่ปรากฏตอนยิงธนูใส่เป้าหมาป่า รวมไปถึงการแสดงทักษะความสามารถ

¹ เจ้าชายนินิกุหรือเจ้าชายผู้เปี่ยมมาหาดีปารมิตา สรุปลงเนื้อเรื่องที่เขียนไว้ในอนจิเกะอิได้ว่า ในอดีตมีกษัตริย์พระองค์หนึ่ง ไม่มีรัชทายาทจึงทรงวิงวอนกับสวรรค์ ขอพรจากเทพมังกรสุดท้ายพระมหาสีงทรงมีพระครรภ์และให้กำเนิดพระโอรสองค์หนึ่งในที่สุด ต่อมากษัตริย์พระองค์นั้นประชวรเป็นโรคร้ายแรง รักษาไม่หาย จนหมอคนหนึ่งบอกวิธีรักษาโดยต้องควักดวงตาของผู้ที่ตั้งแต่มายังไม่เคยโกรธโมโหแม้แต่บ่อยมาเป็นยา แต่พยายามเสาะหาเท่าไรก็ไม่พบผู้ที่เกิดมาไม่เคยโกรธหรือโมโห ฝ่ายพระโอรสเมื่อทรงได้ยินเรื่องนี้จึงว่าดวงพระเนตรของพระองค์มาเปรียบรักษาพระบิดาและสวรรคตในที่สุด เจ้าชายพระโอรสคืออดีตชาติของพระโคตมพุทธเจ้า ส่วนพระบิดาคืออดีตชาติของพระเจ้าสุทโธทนะ

² (1) ตอนอุบัติบนสวรรค์ชั้นดุสิตหรือตอนเสด็จจากสวรรค์ชั้นดุสิต (2) ตอนอุบัติในพระครรภ์พระนางสิริมหามายา (3) ตอนประสูติจากพระครรภ์ (4) ตอนเสด็จออกผนวช (5) ตอนมารผจญ (6) ตอนตรัสรู้ (7) ตอนเผยแผ่พระธรรม และ (8) ตอนปริณิพพาน

³ เรื่องกล่าวถึงโจชะงะโนะอิรุกะที่กำเริบคิดชิงอำนาจจากจักรพรรดิ แม้จะกะโตะมิ คณะดริซึ่งเป็นผู้ได้รับคำสั่งให้กำจัดอิรุกะจะพยายามจับกุมอย่างไรก็ไม่เป็นผล ท้ายสุดเมื่อคณะดริสาวดขอพรจากพระโคตมพุทธเจ้าและสร้างรูปเคารพบูชาแล้ว จึงสามารถจับกุมและลงโทษอิรุกะได้สำเร็จ

⁴ เรื่องกล่าวถึงครั้งที่เจ้าชายโฌโตะกุสู้รบกับตระกูลโมะโนะโนะเบะที่คัดค้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนา สู้รบกันหลายครั้งเจ้าชายทรงไม่อาจเอาชนะฝ่ายโมะโนะโนะเบะได้ จึงบูชาพระบรมสารีริกธาตุ สร้างโบสถ์เป็นพุทธบูชา ด้วยผลบุญเหล่านี้ เจ้าชายโฌโตะกุจึงเอาชนะฝ่ายโมะโนะโนะเบะได้สำเร็จ จากนั้นพระองค์ได้ทรงเป็นผู้มีคุณูปการในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศญี่ปุ่น

⁵ ในเรื่องกล่าวถึงตอนสรรเสริญความกตัญญูของพระโคตมพุทธเจ้าจากที่ทรงเทศนาพระสังฆธรรมปทุมทริกสูตรแก่พระพุทธรูปมารดา และยกตัวอย่างเรื่องของพระจิกิเยวขึ้นมาอธิบายสรุปโดยสังเขปได้ว่า พระจิกิเยวเป็นกษัตริย์ผู้เปี่ยมความกตัญญู ระหว่างที่บำเพ็ญเป็นกษัตริย์ในโลกลูกตาในโลกลูกตา เกิดนิมิตเห็นพระโพธิสัตว์อโลกลิเคศราชซึ่งจะให้พระจิกิเยวสวดพระสังฆธรรมปทุมทริกสูตรที่เขาโดยะซัน เมื่อบำเพ็ญกตัญญูด้วยวิธีดังกล่าวแล้ว ปรากฏว่าพระจิกิเยวมองเห็นนิมิตมารดาของตนเกิด ณ สวรรค์ชั้นดุสิตอันเป็นที่ประทับของพระศรีอริยเมตไตร และบังเกิดดอกบัวดอกหนึ่งขึ้นมา เทยตนแจ้งแก่พระจิกิเยวว่าเป็นดอกบัวสำหรับพระจิกิเยวที่จะได้ไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดุสิตหลังมรณภาพ พระจิกิเยวนี้มีชื่อเรียกอื่นด้วยคือ “พระโจโยะ (定譽)” เป็นพระภิกษุในภายหลังมีกษัตริย์ในสมัยเฮอัน

⁶ เช่น ฉบับเด็กกิเกะอิกล่าวไว้ว่า “ให้สร้าง (ปราสาท) รอบพระราชมังคลาภิเษกทั้งสี่ทิศ ทิศตะวันออกให้เป็นทิศคัมภีร์ของสันตฤดู ทิศใต้ให้เป็นทิศคัมภีร์ของสันตฤดู ทิศตะวันตกให้เป็นสารถฤดู ส่วนทิศเหนือให้เป็นทิศคัมภีร์ของสันตฤดู แล้วประพาสน (内裏四面に造、東に春作、南に夏作、西に秋作、北に冬作、行幸成給)” ฉบับอนจิเกะอิกล่าวไว้ว่า “ต่างเสนอให้สร้างทิวทัศน์สี่ทิศเพื่อให้เจ้าชายเสด็จประพาสทอดพระเนตร แล้วจักรพรรดิทรงสารถฤดู ไม่ประสงค์เสด็จออกผนวช (ฝ่ายพระเจ้าสุทโธทนะ) ทรงยินดีจึงมีพระราชดำริให้สรรสร้างทิวทัศน์ทั้งสี่ทิศในสี่ทิศ (四方に四節を、つくらせて、弘いらんならせ申候は、もし太子の御心、なくさみ候て、御とまりや候はんと、申さられれば、大きに、悦びひて、四面に、四季の有様をぞつくらせられけれ)” ส่วนฉบับฉะกะโมะโนะงะตะริกล่าวว่า “ทรงให้สร้างปราสาทสี่ทิศในสี่ทิศ อันตนแรกคือทิศตะวันออกให้สร้างทิวทัศน์ของสันตฤดู ทิศใต้ให้เป็นทิศคัมภีร์ของสันตฤดู ทิศตะวันตกและทิศเหนือให้เป็นทิวทัศน์สารถฤดูและสันตฤดู (四めんに、四きのていを、つくらせ給ひける、まづ、ひんがしには、春のけしきをつくらせ、南には夏のけしき、にしと、きたとは、秋、冬のありさまを、つくらせ給ひける)” (ผู้วิจัยแปล) หลังจากนั้นทุกฉบับกล่าวตรงกันว่าเมื่อเสด็จประพาสทิศตะวันออกทรงพบคนแก่ ทิศใต้พบคนป่วย ทิศตะวันตกพบคนตาย ทิศเหนือพบสมณะ

ด้านอื่น ๆ นอกเหนือไปจากการยิงธนู เป็นต้น หรือตอนแสดงกำลังด้วยการเหวี่ยงข้างเผือก แม้จะพบในตัวอย่างของ ฮนจิเกะอิแต่ก็เพียงจำนวนน้อยมากเท่านั้น

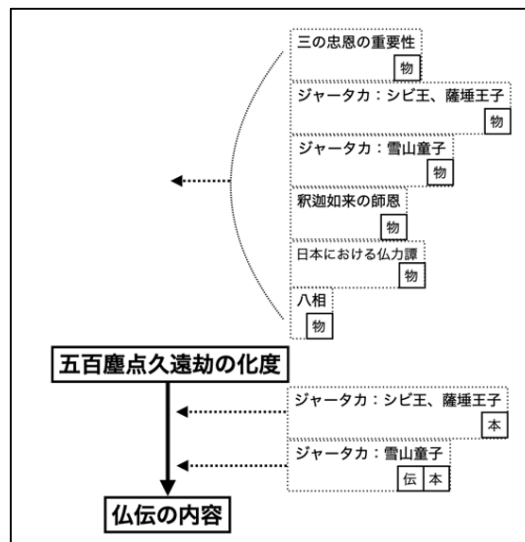
7. พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในเรื่องส่วนใหญ่มีฉากบนภูเขา

8. เน้นเรื่อง “ความอนิจจัง” “ความกตัญญู” “การทดแทนคุณบิดา-มารดา” ดังเห็นได้จากเนื้อหาที่กล่าวถึง แรงขับให้เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกผนวชคือการสิ้นพระชนม์ของพระนางสิริมหามายา และทรงประสงค์โปรดพระมารดาให้พ้นทุกข์ซึ่งกล่าวไว้หลายตอน รวมไปถึงการใช้เรื่องครอบครัววงกระจอกมาเสริมให้เห็นความสำคัญของบทบาท “บิดา-มารดา” “บุตร” และความสัมพันธ์ในครอบครัวชัดเจนยิ่งขึ้น

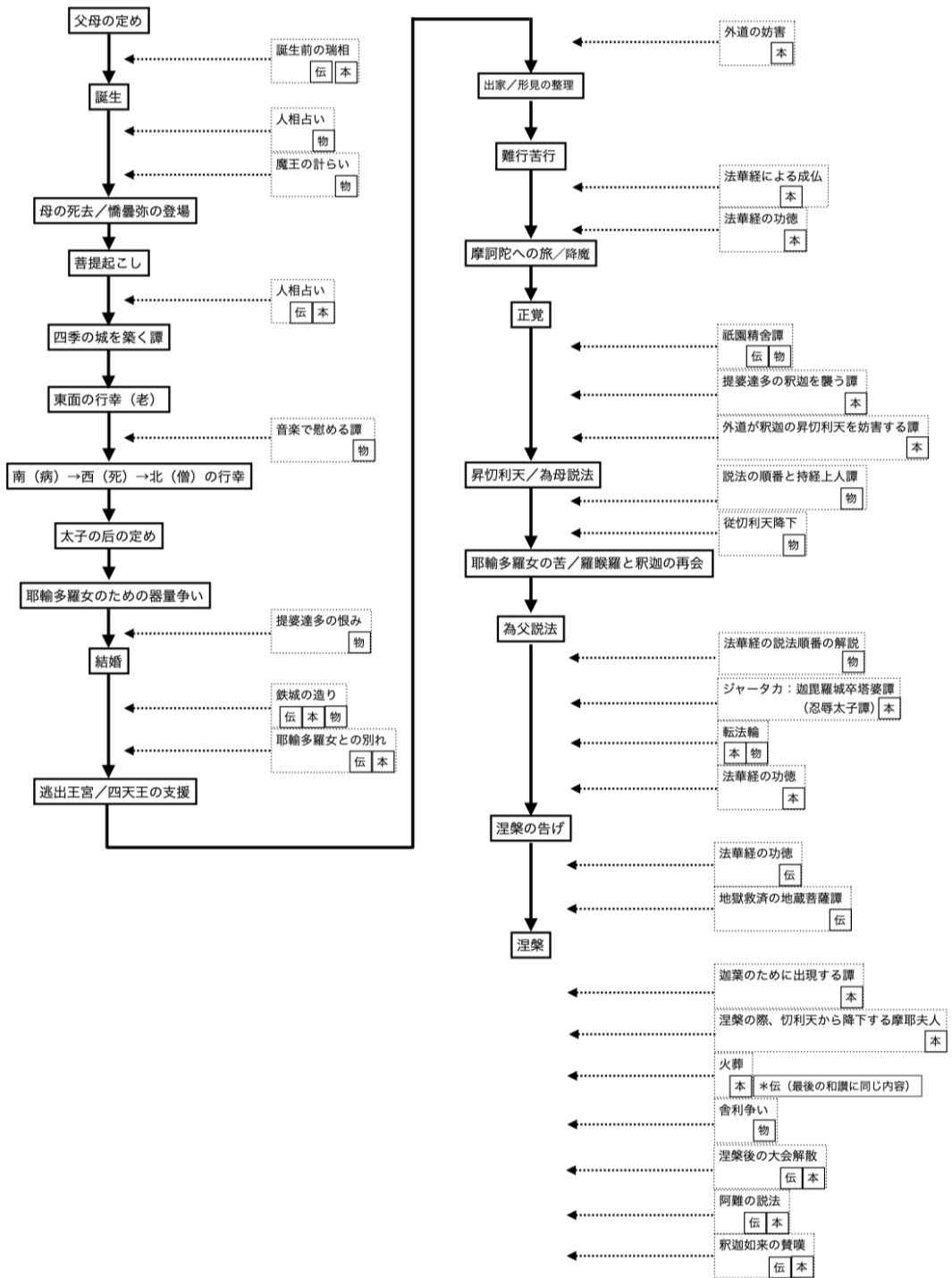
9. ให้ความสำคัญกับ “พระสัทธรรมปุณฑริกสูตร” “การมุ่งสู่แดนสุขาวดี” มากกว่าที่จะยึดมั่นในพระโคตมพุทธเจ้า

10. พบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำหน้าที่ผู้ช่วยหลายรูปแบบ นอกจากนั้นมักจำแลงเป็นนักพรตหรือเด็กมาปรากฏกาย ความแตกต่างนี้นับว่าโดดเด่นมากเมื่อเทียบกับในพุทธประวัติของพุทธศาสนาดั้งเดิมมักพบพระอินทร์เป็นผู้ช่วยแทบทุกสถานการณ์

นอกจากนี้ ในเรื่องยังปรากฏความเชื่อของญี่ปุ่นในแง่อื่น ๆ ด้วย ได้แก่ เรื่องภูเขาคุมดาบ (ที่ฟูรุจินะยะมะ; 剣の山) ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นทางเข้ายมโลก เรื่องโลกียภูมิทั้ง 6 เรื่อง ความสัมพันธ์กับบุคคลประเภทต่าง ๆ ที่ต่อเนื่องข้ามภพ เป็นต้น แต่เนื่องจากมีพื้นที่จำกัด ในบทความนี้ผู้วิจัยจะอภิปรายเฉพาะลักษณะเด่นบางประการเพื่อวิเคราะห์คติความเชื่อที่สะท้อนผ่านลักษณะเหล่านั้น

ภาพที่ 1 บทเกริ่นนำ (ที่มา: ผู้วิจัย)

ภาพที่ 2 เนื้อเรื่อง (ที่มา: ผู้วิจัย)
 伝 : 『釈迦出世本懐伝記』 本 : 『釈迦の本地』 物 : 『釈迦物語』

4.2 คติความเชื่อที่สะท้อนผ่านเรื่องฉะกะโนะฮนจิ

4.2.1 ขาดกกับคติเรื่องการเสียสละของพระโพธิสัตว์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

ลักษณะเด่นประการหนึ่งของฉะกะโนะฮนจิคือ พบขาดกแทรกอยู่หลายเรื่อง ที่พบมากที่สุดได้แก่ เรื่องพระเจ้าสีพี⁷ พระมหาสัตว์⁸ และพระโพธิสัตว์เขานิมาลัย⁹ ทั้ง 3 เรื่อง มีจุดร่วมที่เป็นการเสนอลักษณะของพระโพธิสัตว์ผู้ไม่เอาถ่านแม้ชีวิต สละได้เพื่อพระธรรมและประโยชน์แก่สัตว์โลก ต่างแสดงการเสียสละถึงขั้นสูญเสียเลือดเนื้อชีวิต โครงเรื่องที่พระโพธิสัตว์สละร่างกายเพื่อบางสิ่งนี้เรียกว่า “ฉะฉิน (捨身)” หรือ “เซะฉิน (施身)” ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน รวมทั้งในประเทศญี่ปุ่นที่รับพระพุทธศาสนาฝ่ายนี้พบขาดกที่มีโครงเรื่องเช่นนี้มาก Kimino (Kimino 君野, 1993; 2007) ได้ศึกษาการรับขาดกลักษณะนี้ในประเทศญี่ปุ่น พบว่าเรื่องพระเจ้าสีพีและพระมหาสัตว์ปรากฏในวรรณกรรมรวมเรื่องเล่าทางพระพุทธศาสนาญี่ปุ่นตั้งแต่โบราณ โดยมักปรากฏชื่อขาดกทั้ง 2 เรื่องนี้ คู่กัน น่าสนใจว่าในเรื่องฉะกะโนะฮนจิไม่ได้เล่ารายละเอียดของเรื่องทั้งสองมากนัก และไม่ได้กล่าวถึงบทบาทของพระอินทร์ อาจเป็นได้ว่าละเนื้อหาไว้ในฐานที่เข้าใจ แต่เรื่องพระโพธิสัตว์เขานิมาลัยในสำนวนเต็งกิเกะอิและฮนจิเกะอิ เป็นที่ชัดเจนว่าไม่ได้คงเนื้อหาด้านสำนวนเดิม แต่เปลี่ยนจากพระอินทร์เป็นพระพุทโธโรจนะจ่าแลงกายเป็นอสูรแทน ผู้วิจัยเห็นพ้องกับ Kimino ว่าแนวคิดเรื่อง “ฉะฉิน” เป็นคติที่สืบทอดในประเทศญี่ปุ่นมายาวนาน และสังเกตว่าขาดกเรื่องพระเจ้าสีพีและพระมหาสัตว์มักใช้อ้างถึงเมื่อจะแสดงให้เห็นขั้นตอนก่อนจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ไม่ใช่เพียงกล่าวถึงหลักปฏิบัติของพระโพธิสัตว์เท่านั้น ลักษณะการนำเสนอและบทบาทของขาดกทั้ง 3 เรื่องที่พบในฉะกะโนะฮนจิจึงสืบทอดแนวคิดเรื่องการสละตนเองตามคติการสั่งสมบารมีเพื่อบรรลุธรรม

คติเรื่องบารมีนี้เกี่ยวข้องกับแนวคิดสำคัญในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานคือ แนวคิดเรื่องการตั้งปณิธานเพื่อช่วยเหลือให้เกิดกุศลแก่ผู้อื่นที่เรียกว่า “ริตะ (利他)”¹⁰ คตินี้เน้นการบำเพ็ญปฏิบัติสั่งสมบารมีเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ ในสังฆธรรมปุลนชริกสูตร¹¹ กล่าวถึง “บารมีทั้ง 6 (โรกะชะระมิทซุ; 六波羅蜜)” ไว้ ประกอบด้วย ทาน ศีล กษานติ วิรย ธยาน และปรัชญาปารมิตา สังเกตได้ว่าบารมีทั้ง 6 เริ่มจาก “ทานบารมี (ทานปารมิตา; พุชะ; 布施)” เป็นอันดับแรก Kimino (2019, pp.16-17) กล่าวว่าเมื่อคติเรื่อง “ริตะ” ถูกนำไปผูกโยงกับแนวคิดเรื่องอดีตชาติของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นเรื่องเล่าเพื่อแสดง “เหตุให้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า” จึงเกิดขาดกที่เล่าเรื่องพระโพธิสัตว์อันเป็นขาดกแนวพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน และมักพบองค์ประกอบที่แสดง “ทานบารมี” ในฐานะการบำเพ็ญของพระโพธิสัตว์เพื่อเน้นแนวคิดเรื่อง “ริตะ” ดังกล่าว

ขาดกพระโพธิสัตว์ที่เน้นเรื่องการบำเพ็ญทานบารมีที่มีฉากสละพระวรกายปรากฏในวรรณกรรมพุทธศาสนาหลายเรื่องของญี่ปุ่น โดยเป็นการสืบทอดเรื่องราวที่แพร่หลายจากประเทศอินเดียเข้ามาทางเส้นทางสายไหม

⁷ ขาดกเรื่องพระเจ้าสีพี (ฉิปีโอะ; シピ王) เรื่องย่อว่า ในพระชาติที่ประสูติเป็นพระเจ้าสีพี มีนกพิราบบินมาเกาะที่พระองค์เพื่อหลบภัยจากเหยี่ยว เหยี่ยวขอให้พระเจ้าสีพีมอบนกพิราบคืน พระเจ้าสีพีไม่ประสงค์ให้นกพิราบกลายเป็นอาหารของเหยี่ยว แต่เหยี่ยวก็เถียงว่าหากไม่มอบให้ มันจะไม่มีอาหารกิน พระเจ้าสีพีจึงทรงเลื่อมพระมังสะของพระองค์เอง แล้ววางบนตางค์ แต่ไม่ว่าจะเดือนออกเท่าไรก็ไม่ได้มันหนักเท่านกพิราบเสียที สุดท้ายพระองค์จึงทอดพระวรกายทิ้งร่างบนตางค์เป็นอาหารให้เหยี่ยว เมื่อนั้นเหยี่ยวก็คืนร่างกลับเป็นพระอินทร์ นกพิราบกลับเป็นพระวิฆณกรรม แจ้งว่ามาเพื่อทดสอบพระปณิธานของพระเจ้าสีพี

⁸ ขาดกเรื่องพระมหาสัตว์ (ชิตตะโอะจิ; 薩埵王子) เรื่องมีอยู่ว่า ในอดีตมีเจ้าชาย 3 องค์ คือ เจ้าชายมหาปรณามะ เจ้าชายมหะเวชะ และเจ้าชายมหาสัตว์ วันหนึ่งทั้งสามเสด็จเที่ยวเล่นในอุทยานแล้วพลัดหลงจนพบแม่เสือกับลูก 5 ตัวหรือบางส่วนมีลูกเสือ 7 ตัว แม่เสือขู่มอมมาก พระมหาสัตว์เห็นว่าในเวลาที่ควรบริจาคตนเองก็ทรงอธิษฐานขอให้การสละนี้เป็นประโยชน์ต่อสัตว์ ขอให้ได้รับบุญคุณตรัสสัมมาสัมโพธิญาณ ทว่าแม่เสืออ่อนแรงก็เงะงะทำร้ายพระองค์ จึงทรงหนีไปไม่เก่าทอนหนึ่งตตะพระเศียรให้ตกใกล้แม่เสือจนแม่เสือสามารถกินได้ ในกาลนั้นพระพุทโธโรจนะจ่าแลงกายเป็นเจ้าชายมหาสัตว์

⁹ ขาดกเรื่องพระโพธิสัตว์เขานิมาลัย (เซ็งเซ็นโดจิ; 雪山童子) เรื่องมีอยู่ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญอยู่ที่เขานิมาลัย ได้ยินเสียงอสูรตนหนึ่ง (บางสำนวนว่าเป็นรากษส) ท้องคาบเกี่ยวกับความอนิจจังเพียงครั้งเดียว พระโพธิสัตว์ทรงตกขอมสละพระวรกายเป็นอาหารให้อสูรที่หิวโหยเพื่อจะได้ฟังศาอีกครึ่งหนึ่ง แต่แท้จริงแล้วอสูรเป็นพระอินทร์จำแลงมาเพื่อทดสอบพระปณิธาน เมื่อทอตนท้ายแตกต่างไปตามสำนวน บ้างว่าเมื่อพระโพธิสัตว์กระโจนลงมหาสมุทรฯ ก็ลบล้างพระองค์ไว้ด้วยดอกบัว หรือบ้างว่าเพื่อจะให้คาน้ำคงอยู่ต่อไปให้สรรพสัตว์ในโลกหน้าได้เห็น พระโพธิสัตว์จึงได้ตัดดอกไม้ เป็นต้น

¹⁰ การบำเพ็ญบารมีหรือสร้างกุศลเพื่อโปรดสัตว์ นิยมใช้กล่าวถึงการโปรดสัตว์ของพระอมิตาภพุทธเจ้า

¹¹ คัมภีร์สำคัญที่อ้างถึงในพระพุทธศาสนาญี่ปุ่น

ประเทศจีนและเข้ามาสู่ประเทศญี่ปุ่นอย่างชัดตั้งแต่ปลายสมัยนาราหรือต้นสมัยเฮอัน Kimino ยังคงกล่าวถึงบทบาทของการสละพระวรกายในชาดกประเภทนี้ด้วยว่ามักยกขึ้นอ้างถึงในฐานะที่เป็น “การบำเพ็ญปฏิบัติอันยากยิ่ง (นั่งเงียว กุเงียว; 難行苦行)” ใน “ฉิกุเอะยะกุอินเน็นชู (『私聚百因縁集』)” ตอน 釈尊往因難易二行阿私仙人之事 (“เรื่องมูลเหตุแห่งพระพุทธเจ้า การบำเพ็ญปฏิบัติอันยากและง่าย และนักพรตอลิเตะ”) ก็กล่าวถึงการบำเพ็ญปฏิบัติอันยากยิ่งไว้โดยอ้างถึงอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ดังนี้

「当ニ知ル難行道ノ修行自力門ノ出離ハ如此ノ。為ニ鈍根無智ノ難シニ可キレテ事ニ如ク
 釈迦菩薩ノ。勇猛専精ナル智恵利根ノ人ハ尤可レ然ル。加之諸経論ニ又演ル釈迦ノ往因ヲ
 一。 (略) 薩埵王子トシテハ養子ヲ虎ニ投身ヲ衣ヲ懸ク竹ノ林ニ。雪山童子トシテハ説ク
 偈ヲ鬼ニ与テ命ヲ法ヲ殘ニシキ石壁ニ。 (略) 尸毘大王トシテハ身ヲ懸テ秤ニ替リ鳩ニ。
 (略) 夫利智精進ノ人ハ未ダレ為レ難シト。故ニ如クレ此ノ修行シテ成仏スル人ハ越テ大地微塵
 ニモ。然レ不レレ叶レ之ニ極重最下ノ衆生為ニ如何ニタタタ。于レ爰弥陀如来法蔵比丘トシテハ為ニ鈍根愚痴ノ衆生ノ発ニシ六八超世ノ他力真実ノ本願ヲ給ヘリ。其本願ノ正行ハ南無阿弥陀仏也。其ノ念仏ハ不レ簡ニ行住坐臥ヲ。不レ論ニ時処諸縁ヲ。不レ分ニ有智無智持戒破戒ヲ。」 (卷1 第3話)¹²

แปลสรุปได้ความว่า วิธีการฝึกบำเพ็ญอันยากยิ่ง (นั่งเงียว; 難行) ซึ่งเป็นหนทางหลุดพ้นของหลัก “จิริกิ (自力)” (การบำเพ็ญด้วยตนเองเพื่อให้ตนเองตรัสรู้) เป็นหนทางที่ยากจะสำเร็จสำหรับผู้ไร้ปัญญา แต่หากเป็นเช่น พระพุทธองค์หรือพระโพธิสัตว์ ซึ่งเปี่ยมบุญกุศลมีปัญญาหาญกล้ายึดมั่นในปณิธานอย่างมั่นคงจึงจะทำได้ ใน คัมภีร์ทั้งหลายกล่าวถึงเหตุแห่งพระโคตมพุทธเจ้าไว้โดยยกอดีตชาติของพระองค์เป็นตัวอย่าง ได้แก่ พระมหาสัตว์ที่แขวนฉลองพระองค์บนกิ่งไม้แล้วสละพระวรกายให้แม่เสือ พระโพธิสัตว์เขาหิมาลัยซึ่งสละพระวรกายให้อสูรที่กล่าวคาถาเพื่อคงพระธรรมไว้ในโลก พระเจ้าสีพีที่สละพระวรกายซึ่งพระมิ่งสะแทนนกพิราบ สำหรับผู้มีปัญญาฝึกฝนในธรรมยังนับว่าเป็นการกระทำอันยากลำบาก ดังนั้นผู้ที่สามารถบำเพ็ญเช่นนี้ได้จึงมีน้อยยิ่งนักในโลกนี้ สัตว์โลกจำนวนมากทั้งหลายจึงต้องได้รับพระเมตตาจากพระอมิตาภพุทธเจ้า โดยสวดพระนามของพระอมิตาภพุทธเจ้าแทน การสวดนี้ทำได้ตลอดเวลา ทำได้ทั่วกันโดยไม่แบ่งแยกว่าทรงปัญญาหรือไร้ปัญญา เครื่องครัดในศีลหรือย่อหย่อนในศีล

ดังนั้น จากเนื้อความแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การสละร่างกายเช่นนี้เป็นการบำเพ็ญอันยากยิ่งที่มีเพียงผู้เปี่ยมบุญกุศลมีปัญญาซึ่งหาญกล้ายึดมั่นในปณิธานอย่างมั่นคงเท่านั้นที่ทำได้ ดังนั้นการบำเพ็ญทานบารมีด้วยการ ฌะณินจึงไม่ใช่แนวทางสำหรับบุคคลทั่วไปซึ่งมีวิธีปฏิบัติอีกแบบคือ การสวดเน็มบุทซุ (念仏; การสวดพระนามของพระพุทธเจ้า) แทน แนวทางนี้เรียกอีกอย่างว่า “การบำเพ็ญปฏิบัติอย่างง่าย (อิเงียว; 易行)” (Kimino 君野, 2019, pp.72-76) การสวดเน็มบุทซุเป็นแนวทางปฏิบัติที่ปรากฏในเอกสารของพระพุทธศาสนานิกายที่ถือแนวคิดเรื่องแดนสุขาวดีมาก จึงเห็นได้ว่าการใช้ชาดกพระโพธิสัตว์เหล่านี้ที่เน้นย้ำคติเรื่องฌะณินเพื่อใช้เปรียบเทียบระหว่างการบำเพ็ญปฏิบัติอย่างง่ายและยาก แล้วแสดงให้เห็นความจำเป็นและความสำคัญของแนวปฏิบัติที่ง่ายกว่าซึ่งเป็นแนวทางตามคตริระอันปรากฏในพระพุทธศาสนานิกายมหายาน โดยเฉพาะนิกายที่ก่อตั้งเป็นรูปเป็นร่างในสมัยคามาคูระเป็นต้นมา

ผู้วิจัยเห็นพ้องกับข้อสังเกตของ Kimino ดังกล่าวเนื่องจากการอ้างถึงชาดกเหล่านี้ไม่เพียงปรากฏในฉะกะ โนะฮอนจิ 3 ฉบับที่ยกมาพิจารณาเป็นกรณีศึกษา แต่ยังพบความคล้ายคลึงกันในเรื่องฉะกะ โนะฮอนจิแต่ละสำนวนด้วย อย่างไรก็ดี เท่าที่สืบค้นไม่พบลักษณะการเกริ่นนำด้วยชาดกเหล่านี้ในวรรณกรรมพุทธประวัติสำนวนฮัสโซชิมิเดอิ

¹² คัดลอกจาก 『大日本仏教全書 第148巻』 pp. 5-6.

(八相次第) ซึ่งส่วนใหญ่เริ่มจากตอนพิจารณาพระพุทธบิดา พระพุทธมารดาหรืออธิบายตระกูลศากยวงศ์ ดังนั้นโดยสรุปจึงอาจกล่าวได้ว่า ชาดกทั้ง 3 เรื่อง ที่ปรากฏในณะกะโนะฮนจิ ทั้งเรื่องพระเจ้าสีพี พระมหาสัตว์ และพระโพธิสัตว์เขามาลัยต่างก็เป็นชาดกที่รู้จักกันดี เพียงเอ่ยชื่อตัวละครก็เข้าใจได้ว่าหมายถึงเรื่องใด อีกทั้งเป็นเรื่องที่แสดงให้เห็นคติ “ณะมิน” อันเป็นการบำเพ็ญปฏิบัติที่ยากยิ่ง ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าการนำชาดกทั้ง 3 เรื่องนี้มาแสดงก่อนเข้าสู่เนื้อหาพุทธประวัติเป็นการนำเสนอที่ต่างไปจากกรณีที่พบใน “ฉิจุเอียะกุอินเน็นฉุ” ที่ใช้ชาดกเหล่านี้เพื่อแสดงความสำคัญของการบำเพ็ญปฏิบัติอย่างง่าย แต่ในกรณีณะกะโนะฮนจิใช้ชาดกเหล่านี้เพื่อนำ “ความยากลำบาก” ของการสั่งสมบุญบารมีที่จะนำไปสู่การตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นำเสนอ “ลักษณะของผู้เปี่ยมบุญกุศลมีปัญญาซึ่งหาญกล้ายึดมั่นในปณิธานอย่างมั่นคง” ของพระพุทธองค์ที่ต่างจากบุคคลทั่วไป และเป็นการสืบทอดรูปแบบการเล่าเรื่องพุทธประวัติแบบหนึ่งที่พบมากในยุคคลงของญี่ปุ่นโดยใช้ชาดกเหล่านี้เป็นบทเกริ่นนำก่อนเข้าสู่เนื้อหาในพระชาติเจ้าชายสิทธัตถะ แสดงขั้นตอนก่อนจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ไม่ใช่เพียงเป็นหลักปฏิบัติของพระโพธิสัตว์เท่านั้น และสะท้อนให้เห็นคติ “ณะมิน” ที่พบมากในแนวคิดเรื่องพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานอันเป็นคติที่แพร่หลายในประเทศญี่ปุ่น ซึ่งการเกริ่นนำด้วยเรื่องชาดกเช่นนี้แตกต่างจากพุทธประวัติสำนวนฮัสโซชิมิตะอิจิ

4.2.2 ผู้ช่วยของพระโคตมพุทธเจ้าหรือเจ้าชายสิทธัตถะ และการจำแลงร่างเป็นเด็ก

ตารางที่ 1 ผู้ช่วยที่ปรากฏในณะกะโนะฮนจิทั้ง 3 ฉบับ

ฉบับ	ผู้ช่วยที่ปรากฏในเรื่อง					
	ตอน/ ร่างจำแลง	ร่างจริง	ตอน/ ร่างจำแลง	ร่างจริง	ตอน/ ร่างจำแลง	ร่างจริง
เด็กกิยะอิ “ณะกะมุซเซะฮงกะอิเด็กกิ”	เสด็จออกมหาภิเนษ	ท้าวจตุโลกบาล	ผนวชและบำเพ็ญที่เขापัทธกะ (Dandaka; 檀特山) / นักพรต	พระโลกศวรรราชพุทธเจ้า ¹³	เสด็จไปนครตามหาแท่น	พระสุริยะเทพ ¹⁴
ฮนจิยะอิ “ณะกะโนะฮนจิ”	กรรมณ์/ ไม่จำแลงร่าง			พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร/พระสังฆกรรมปุณทริกสูตร/พระพุทธไวโรจนะ ¹⁵	วัชรอาสน์ใต้ต้นศรีมหาโพธิ์/เด็ก	พระอมิตาภพุทธเจ้า ¹⁶
ณะกะโมะโนะฮะตะริ “ณะกะโมะโนะฮะตะริ”				ไม่กล่าวถึงร่างจริง		

ที่มา: ผู้วิจัย

¹³ 「彼仙人、本体阿弥陀如来御師匠、自在王如来化身¹³」(Yokoyama ed. 横山編, 1962, p.11) แปลว่า “นักพรตผู้นี้แท้จริงคือพระอาจารย์ของพระอมิตาภพุทธเจ้า คือร่างจำแลงของพระโลกศวรรราชพุทธเจ้า”

¹⁴ 「童子(略)我¹⁴は、本体、四天王/三万天子/其中、日天子/化身也トテ」(Yokoyama ed. 横山編, 1962, p.13) แปลว่า “เด็ก (กล่าวถึง) ร่างที่แท้จริงของเราคือพระสุริยะเทพในบรรดาเทพทั้งสามหมื่นบนสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา” โดยพระสุริยะเทพ (นิตเต็นฉุ; 日天子) เป็นหนึ่งในเทพธรรมาบาล มักนับรวมในเทพทั้งสิบสอง (จูนิเต็น; 十二天) บางคติกกล่าวว่า เป็นอีกร่างของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรหรือพระพุทธไวโรจนะ (Matsushita松下, 2015, p.118)

¹⁵ 「かの仙人と申は、本地、くはんしさい菩薩の、けしん也(略)此時、仙人来りて、太子にあひ奉り、我はこれ、妙法蓮花経といふ也(略) わらはこれ、本地ろしやなの、けしんなり」(Yokoyama ed. 横山編, 1962, pp.70-76) แปลว่า “นักพรตผู้นี้ ร่างที่แท้จริงคือพระโพธิสัตว์คันฉะอิ (พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร) (...) ในยามนั้นนักพรตมาพบเจ้าชายแล้วกล่าวว่า เรานี้คือพระสังฆกรรมปุณทริกสูตร (...) เรานี้เป็นร่างจำแลงของพระพุทธไวโรจนะ”

¹⁶ 「我は是、くはんしさいわう佛の、けしんなり」(Yokoyama ed. 横山編, 1962, p.77) แปลว่า “เราคือร่างจำแลงของพระพุทธเจ้าคันฉะอิโอ (พระอมิตาภพุทธเจ้า)”

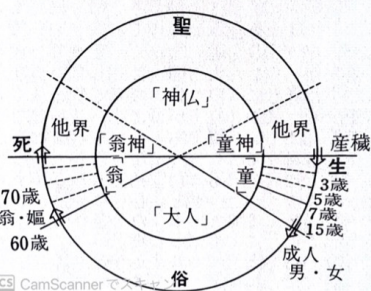
หากกล่าวถึงเรื่องพุทธประวัติของพุทธศาสนาดั้งเดิมมักจะพบพระอินทร์ในฐานะผู้ช่วยของพระพุทธเจ้าหรือเจ้าชายสิทธัตถะมากกว่าเทพองค์อื่น แต่ในเรื่องฉะกะโนะฮนิจิกกลับไม่เป็นเช่นนั้น สังเกตแนวโน้มที่มอบบทบาทผู้ช่วยแก่เทพหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์องค์อื่นได้อย่างชัดเจน ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเกิดจากการทอนรายละเอียดจากคัมภีร์ หรืออาจเพราะคุ้นเคยกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นในฐานะผู้ช่วยอยู่แล้ว เช่น ท้าวจตุโลกบาลในทัศนะของญี่ปุ่นเป็นเทพที่ปกป้องรักษาอาณาเขต ขจัดภัยร้ายและเป็นเทพธรรมาบาลด้วย ส่วนความเชื่อเกี่ยวกับพระอมิตาภพุทธเจ้ามีแนวโน้มเกี่ยวข้องกับความตาย เป็นการช่วยเหลือเพื่อไปสู่ภพภูมิที่ดีหรือแดนสุขาวดี พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรซึ่งเกี่ยวข้องกับพระสังฆธรรมปูลนทริกสูตรก็เป็นที่น่าถือในฐานะผู้บันดาลเรื่องบุตร ความปลอดภัย รอดพ้นจากทุกภพภูมิ เป็นต้น จากตารางที่ 1 จะเห็นการปรากฏตัวของผู้ช่วย 2 รูปแบบในฉบับเด็กก็เกะอิและฮนิจิกะอิคือ แบบที่ปรากฏตัวโดยไม่จำแลงกาย และแบบที่จำแลงกายมาปรากฏตัว ในบทความชิ้นนี้จะกล่าวถึงกรณีที่จำแลงกายเป็นเด็กเป็นพิเศษ เนื่องจากผู้วิจัยมองว่าเป็นรูปแบบที่ไม่ค่อยพบในวรรณกรรมพุทธประวัติของพุทธศาสนาดั้งเดิม

ภาพที่ 4 (ขวา) ภาพพระมัญชุศรีโพธิสัตว์ทรงสิงห์ (「稚児文殊像」個人蔵 คริสต์ศตวรรษที่ 15) (ที่มา: Tsuda 津田, 2003, p.68)

ภาพที่ 3 (ซ้าย) แผนภาพแสดงสถานะ "เด็ก" และ "คนชรา" ตามทัศนะของ Kuroda Hideo (ที่มา: Kuroda 黒田, 1986, p.228)

X-1 図 「童」と「翁」の位置

คติความเชื่อเกี่ยวกับ “เด็ก” ในยุคกลางของญี่ปุ่นเคยมีผู้วิจัยไว้บ้างแล้ว Kuroda (1986) สรุปแนวคิดเกี่ยวกับ “เด็ก” และ “คนชรา” ในยุคกลางของญี่ปุ่นไว้ว่ามีหลักฐานหลายประการที่สื่อให้เห็นว่า “เด็ก (童)” ไม่ใช่ “ผู้ใหญ่ (大人、一人前)” และยังไม่นับเป็น “คน (人)” ด้วย ได้แก่ การแบ่งช่วงอายุในกฎหมาย และข้อกำหนดเกี่ยวกับการลดหย่อนโทษพบว่านอกจากคนชราอายุ 70-90 ปีและผู้พิการ เด็กก็เป็นบุคคลที่ได้รับพิจารณาลดหย่อนโทษเช่นกัน ช่วงอายุที่ได้รับลดหย่อนอาจเปลี่ยนไปตามลักษณะโทษแต่ขอบเขตอยู่ที่ไม่เกิน 16 ปี ข้อกำหนดเช่นนี้พบในกฎหมายยุคกลางด้วย จากหลักฐานในยุคกลาง โดยทั่วไปมองว่าเด็กคือผู้มีอายุต่ำกว่า 16 ปีหรือไม่เกิน 15 ปี แนวคิดแบ่งอายุเช่นนี้สืบทอดสู่สมัยเอโดะด้วย (Kuroda 黒田, 1986, pp.219-221) อีกสิ่งที่จะช่วยให้ทราบว่าในยุคกลาง “เด็ก” ถูกจำแนกจาก “ผู้ใหญ่” คือ “ชื่อเรียกสมัยเด็ก (童名, 幼名)” เมื่อบุคคลหนึ่งเข้าพิธีเก็มปุคุแล้วจึงจะเปลี่ยนเป็นชื่อที่ใช้หลังเข้าสู่ผู้ใหญ่ ในแง่การแต่งกาย เด็กจะไม่มัดมวยไว้ด้านบนศีรษะ (髻) ไม่สวมหมวกอะโอบิ (烏帽子) แต่จะทำทรงผมสำหรับเด็ก (童髪) แทน จากลักษณะที่แบ่งแยก “เด็ก” และ “ผู้ใหญ่” เช่นนี้ “เด็ก” จึงต้องผ่านพิธีกรรมระหว่างที่เติบโต เปลี่ยนแปลงสถานะ ทรงผม เครื่องแต่งกาย ฯลฯ จนกระทั่งกลายเป็น

“คน” หรือเป็น “ผู้ใหญ่” รวมถึงมีการแบ่งแยกเพศในสังคม ดังนั้นเด็กจึงยังไม่นับว่าเป็น “คน” หรือ “ผู้ใหญ่” (Kuroda 黒田, 1986, p.224) อีกทั้งในภาพม้วนของญี่ปุ่น สิ่งศักดิ์สิทธิ์มักจำแลงร่างเป็น “เด็ก” “คนชรา” “ผู้หญิง” Kuroda มองว่าคนเหล่านี้มีลักษณะเหมือนกันคือ ต่างก็ไม่นับเป็น “ผู้ใหญ่ (一人前)” ด้วยกันทั้งสิ้น สถานะที่ก้ำกึ่งเช่นนี้ทำให้ “เด็ก” ถูกมองว่ามีความลึกลับ ศักดิ์สิทธิ์ มีสถานะใกล้ชิดกับเทพเจ้า (Kuroda 黒田, 1986, p.225) Kuroda ได้แสดงแผนภูมิสถานะของ “เด็ก” และ “คนชรา” ไว้ดังภาพที่ 3 จากแผนภาพสังเกตได้ว่า “เด็ก” และ “คนชรา” ประหนึ่งเป็นขั้วตรงข้ามที่มีลักษณะร่วมกัน กล่าวคือ แม้ช่วงอายุจะตรงข้ามกัน แต่เมื่อเปรียบเทียบกับ “ผู้ใหญ่” ต่างก็จัดอยู่ตรงชายขอบที่ก้ำกึ่งระหว่างโลกนี้อันเป็นมิติทางโลก (俗) และโลกหน้าอันเป็นมิติทางความเชื่อ ศาสนา (聖) (Kuroda 黒田, 1986, p.228) นอกจากนี้ Kuroda (2017) ยังเคยวิเคราะห์ร่างจำแลงของเทพคะซุเงะอะอิเมียวจินในภาพม้วน “คะซุเงะงงเง็นเรอเง็งกิ (『春日権現霊験記』)” (ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 14) ไว้ ผลปรากฏว่า ไม่พบกรณีที่จำแลงร่างเป็นชายหนุ่มเลย มีเพียงกรณีที่จำแลงเป็นเด็ก คนชรา หรือผู้หญิงเท่านั้น ผู้วิจัยคิดว่าข้อมูลนี้สะท้อนให้เห็นสอดคล้องกับแนวคิดของ Kuroda ว่า ชายหนุ่มหรือชายในวัยแรงงานช่วงอายุประมาณ 17-60 ปีถูกมองว่าเป็น “มนุษย์ทั่วไป” อยู่ในทางโลก ไม่ได้มีสถานะที่จะนับว่ามีความก้ำกึ่งระหว่างมิติทางสังคมและมิติทางความเชื่อ ศาสนา จึงยังเน้นย้ำสถานะที่ใกล้ชิดสิ่งศักดิ์สิทธิ์และสถานะที่อยู่บริเวณชายขอบของมิติทางโลกและมิติทางความเชื่อ ศาสนาอันศักดิ์สิทธิ์ของ “เด็ก” และ “คนชรา”

แนวคิดเกี่ยวกับสถานะของเด็กในยุคกลางที่มีความก้ำกึ่ง อยู่ระหว่างมิติทางโลกและมิติทางความเชื่อ ศาสนา เช่นนี้ สอดคล้องกับทัศนะของ Matsuoka (1993) ที่วิเคราะห์เกี่ยวกับ “ชิโงะ (稚児)” ในยุคกลางไว้ “ชิโงะ” ต่างจากคำว่า “โดจิ (童子)” บางประการ “ชิโงะ” มีความหมายแยกเป็นหลายระดับ ระดับแรกหมายถึงเด็กทั่วไปคล้ายคำว่า “โดจิ” อีกระดับหนึ่งเป็นคำเรียกเด็กหนุ่มที่ทำงานรับใช้ในวัดหรือเด็กที่มีหน้าที่ในพิธีกรรมหรืองานเทศกาล ชิโงะในความหมายหลังแม้กล่าวว่าทำงานรับใช้ในวัดแต่ไม่ได้ปลงผมบวชเป็นพระ และในวัดที่มีข้อห้ามไม่ให้สตรีเข้า ชิโงะอาจมีสัมพันธ์กับพระได้ด้วย ชิโงะปรากฏตั้งแต่สมัยเฮอันตอนปลาย แม้กระทั่งปลายสมัยเอโดะก็ยังพบวรรณกรรมที่กล่าวถึงชิโงะเช่นนี้¹⁷ (Matsuoka 松岡, 1993, p.265) แม้ชิโงะและโดจิอาจต่างกันอยู่บ้าง แต่จากทัศนะของ Matsuoka ผู้วิจัยมองว่ามีจุดร่วมที่ช่วงอายุของชิโงะและโดจิซึ่งยังเป็นเด็ก ไม่ได้เข้าไปสู่ความเป็น “ผู้ใหญ่” และการที่ชิโงะถูกจัดวางไว้ในสถานะที่ก้ำกึ่งระหว่างทางโลกและทางธรรม (เป็นผู้ที่ไม่ได้บวชแต่มีหน้าที่ในศาสนสถาน มีบทบาทในพิธีกรรม) ยิ่งตอกย้ำสถานะที่ไม่อาจจัดให้อยู่ในประเภทใดประเภทหนึ่งได้ชัดเจน สอดคล้องกับแนวคิดของ Kuroda ที่ว่า “เด็ก” มีความใกล้ชิดกับเทพเจ้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์มากกว่าชายหนุ่มที่เป็นผู้ใหญ่ทั่วไป

Tsuda (2003) กล่าวว่าหากจะพิจารณาภาพเด็กในยุคกลางของญี่ปุ่น ผลงานที่วาดเจ้าชายโอมโตะกุนับเป็นหลักฐานกลุ่มสำคัญเนื่องจากพบผลงานหลายชิ้นสืบทอดมาถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะภาพ “โอมโตะกุดะอิเมิยะระบิโนชิ โดจิสุ (聖徳太子ならびに二童子図)” ซึ่งพบจำนวนมาก จากการวิเคราะห์ Tsuda สันนิษฐานว่า เนื้อหาในภาพน่าจะมาจากตอนเจ้าชายพระชนมายุได้ 36 พรรษาเสด็จไปเชิญพระสัทธรรมปุณฺทริกสูตรหรือตอนเจ้าชายพระชนมายุ 48 พรรษาเสด็จไปสำรวจพื้นที่มิเนงะแคว้นคะวะชิ ที่น่าสนใจคือการนำเสนอภาพเจ้าชายโอมโตะกุนัย 36 หรือ 48 พรรษาด้วยรูปลักษณ์ของเด็กที่ทำผมทรงมิสุระ (美豆良)¹⁸ หรือในผลงานบางชิ้นก็ทำผมทรงทะระงะมิ (垂髪)¹⁹

¹⁷ ในยุคกลางยังมีรวมกวีนิพนธ์ “โอะกุนนโยะกะกะกุ (『続門楽和歌集』)” (ค.ศ. 1305) ที่รวบรวมบทกวีด้วยความรักระหว่างพระและชิโงะไว้ ในสมัยโมโรซาชิบรรณกรรมประเภทชิโงะโยะโยะกะกะกุโดยเฉพาะด้วย

¹⁸ ผมทรงมิสุระ บ้างก็เขียนว่า 角髪 เป็นทรงผมของเด็กชายในยุคโบราณ แสกกลางศีรษะแบ่งผมมัดไว้ใกล้ใบหูด้านซ้ายและขวา อาจม้วนปลายผมเก็บไว้ในมวยหรือมัดเป็นวงไว้แล้วปล่อยปลายผมลงมาก็ได้ มีหลายรูปแบบ ใช้เป็นทรงผมของเด็กชายที่ยังไม่เข้าพิธีเก็บผมจนถึงสมัยเอโดะ

¹⁹ ผมทรงทะระงะมิ หมายถึงการรวบผมไว้แล้วปล่อยปลายผมยาวลงมาโดยไม่มัดเพิ่มอีก ส่วนใหญ่กรณีที่เป็นเด็กนิยมรวบผม 2 ข้างไว้ซ้ายขวาใกล้ใบหู

เป็นที่ทราบกันว่าภาพมทรนี้ เป็นทรงของเด็กที่ยังไม่ผ่านพิธีเข้าสู่ความเป็นผู้ใหญ่ ภาพลักษณะเช่นเดียวกันนี้พบได้ใน ภาพยูเทพบุตร (เห็นโด; 天童) (Tsuda 津田, 2003, pp.19-22) ยูเทพบุตรที่มักปรากฏในพุทธศิลป์ของญี่ปุ่นคือ “จิบันโดจิ (持幡童子)” หรือยูเทพบุตรที่ทำหน้าที่เชิญธงนำขบวนคณะพระพุทธรูปหรือพระโพธิสัตว์มาโปรดสัตว์ ในวรรณกรรมสมัยเฮอันจะพบยูเทพบุตรปรากฏในเรื่องเล่าในฐานะเทพบุตรที่เชิญผู้ตายไปแดนสุขาวดี เช่น “ฉุอิ โอโจเด็น (『拾遺往生伝』)” (สมัยเฮอันตอนปลาย) ตอนนะกะฮะระโนะโยะมิสะเนะ (中原義実) ในความฝัน ที่บอกเหตุว่า โยะมิสะเนะจะไปเกิดบนแดนสุขาวดีก็มีเด็กปรากฏ หรือ “โกะฉุอิโอโจเด็น (『後拾遺往生伝』)” (สมัยเฮอันตอนปลาย) ตอนฟูจิวะระโนะทะคะซุเอะ (藤原忠季) บรรยายไว้ว่าหลังจากฟูจิวะระโนะทะคะซุเอะ เสียชีวิตแล้ว คนที่เกี่ยวข้องฝันเห็นทะคะซุเอะกลายเป็น “เด็กวัย 5-6 ขวบ” แล้วจึงไปเกิดบนแดนสุขาวดี²⁰ (Tsuda 津田, 2003, pp.25-26) ผู้วิจัยคิดว่าเนื้อเรื่องส่วนนี้น่าสนใจที่สะท้อนให้เห็นว่าฟูจิวะระโนะทะคะซุเอะจำเป็นต้อง เปลี่ยนร่างเป็น “เด็ก” ก่อนจึงจะไปสู่แดนสุขาวดี หรือกล่าวอีกนัยคือต้องเป็น “เด็ก” เพื่อจะเดินทางจากโลกนี้สู่อีก โลกหนึ่ง

ในภาพจำพวก “ระอโงสุ (来迎図)” หรือภาพที่เขียนฉากคณะพระอมิตาภพุทธเจ้าเสด็จมารับผู้ตายเพื่อไป เกิดบนแดนสุขาวดีก็พบภาพยูเทพบุตรเชิญธง ในงานเหล่านี้ปรากฏภาพเด็กที่ทำมทรมีสุระหรือทรงทะเลาะระงะมิ เชิญธงนำขบวนของพระอมิตาภพุทธเจ้า Tsuda ตั้งข้อสังเกตตำแหน่งที่ยูเทพบุตรเชิญธงปรากฏในภาพว่า มักอยู่ ด้านหน้าสุดของขบวน หากเขียนเรือนของผู้ตายด้วยก็จะวางตำแหน่งไว้ใกล้เรือนกว่าตัวละครอื่น เป็นพื้นที่ที่อยู่ ระหว่างเรือนผู้ตาย (พื้นที่ของโลกนี้) และพื้นที่ที่คณะพระอมิตาภพุทธเจ้าประทับ (พื้นที่ของโลกหน้า) จึงกล่าวได้ว่า ยูเทพบุตรเชิญธงทำหน้าที่เชื่อมโลกนี้และโลกหน้า ปรากฏในตำแหน่งก้ำกึ่งโดยมีธงเป็นเครื่องแสดงอาณาเขต (Tsuda 津田, 2003, pp.27-28) ข้อสังเกตนี้น่าสนใจและเป็นหลักฐานสะท้อนให้เห็นการแสดงอาณาเขตที่มีตัวละคร “เด็ก” มาเกี่ยวข้อง สะท้อนคติความเชื่อที่เด็กเป็นสื่อกลางระหว่างโลกนี้และโลกอื่นได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ Tsuda ยังกล่าวถึงภาพเขียนที่วาดร่างจำลองของเทพเจ้าในช่วงยุคกลาง เช่น เทพคะซุวะคะอิเมียวจิน เทพอะชิมัน ฯลฯ ก็พบตัวอย่างที่เขียนเทพเหล่านี้ในร่างเด็ก (Tsuda 津田, 2003, pp.30-34) การนำเสนอสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ด้วยรูปลักษณ์แบบเด็กยกตัวอย่างได้อีกเช่น รูปเคารพเจ้าชายสิทธัตถะ วัดนินนะจิ กรุงเกียวโต (ค.ศ. 1252) รูป เคารพเจ้าชายสิทธัตถะองค์นี้สลักเป็นเด็กทำมทรมีสุระแต่มีพระอุณาโลมและฐานพระอุษณิยะให้เห็น พระอุณาโลม และพระอุษณิยะเป็นส่วนหนึ่งของพระมหาปुरुสลักขณะซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของมหาปुरु (ผู้ที่จะเป็นพระพุทธรูป หรือพระเจ้าจักรพรรดิราช) ดังนั้นการให้รูปเคารพนี้สลักด้วยรูปลักษณ์ของเด็กแต่ปรากฏลักษณะที่ทำให้นึกถึง พระพุทธรูปเช่นนี้แสดงสถานะที่คาบเกี่ยวระหว่างมิติทางโลก (เจ้าชายสิทธัตถะ) และมิติทางธรรม (พระพุทธรูป) อย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังพบกรณีอื่นอีกด้วย เช่น ภาพพระคูกะอิวยเด็กนั่งพนมมือบนดอกบัว พระมัญชุศรีโพธิสัตว์ ที่วาดเป็นเด็กทรงสิงห์ (ภาพที่ 4) (Tsuda 津田, 2003, pp.57-58) การศึกษาของ Tsuda ทำให้ทราบว่า การสร้าง ภาพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยรูปลักษณ์แบบเด็กในประเทศญี่ปุ่นย้อนไปได้ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 12 ลักษณะที่สะท้อนคติความ เชื่อว่าเด็กเป็นสื่อกลางระหว่างมิติทางโลกและมิติทางความเชื่อศาสนาในงานศิลปะไม่ได้พบแค่ในประเทศญี่ปุ่น แต่ จากหลักฐานที่ขุดพบที่เมืองคาราโคโต (Kara-Khoto) เมื่อ ค.ศ. 1909 ซึ่งเป็นภาพพระอมิตาภพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ เสด็จมารับผู้ตาย (ราวคริสต์ศตวรรษที่ 13) ปัจจุบันเก็บรักษา ณ State Hermitage Museum ประเทศรัสเซีย

²⁰ 「彼人忽成_幼童_容如_五六歳_。髪垂面可_愛。告曰。我老身已成_小童_。即称_此事_。乘_蓮而去矣。」* (『大日本仏教全書 第107卷』p.8) แปลว่า “เมื่อคนผู้นี้ (เสียชีวิตแล้ว) กลายเป็นเด็กน้อย ในหน้าร่างกายราว 5-6 ขวบ ทำมทรทะเลาะระงะมิ นำริ้วนำเอ็นดู กล่าวว่ เราผู้แก่ชราบัดนี้กลายเป็นเด็กน้อย จากนั้น ก็ขึ้นนั่งบนดอกบัวลอยจากไป”

ปรากฏภาพพระอุมาโลมของพระอมิตาภพุทธเจ้าส่องรัศมีปกคลุมวิญญาณของพระรูปหนึ่ง แม้จะมรณภาพตอนเป็นผู้ใหญ่แล้วแต่วิญญาณกลับเขียนในร่างเด็กซึ่งกำลังก้าวขึ้นไปบนดอกบัว และยังพบบันทึกของพระชาวญี่ปุ่นที่กล่าวถึงยุวเทพบุตรในสิ่งของที่นำเข้ามาจากประเทศจีนสมัยราชวงศ์ถังด้วย (Tsuda津田, 2003, pp.77-79)

แม้การศึกษาของ Tsuda จะเป็นการยืนยันว่า คติความเชื่อที่ “เด็ก” อยู่ในสถานะที่เป็นสื่อกลางระหว่างโลกนี้และโลกอื่นไม่ได้ปรากฏเฉพาะในประเทศญี่ปุ่น แต่คงเป็นประเทศญี่ปุ่นรับเอาคติเช่นนี้มาจากแผ่นดินใหญ่ กระนั้นผู้วิจัยก็มองว่า การพบหลักฐานจำนวนมากทั้งด้านวรรณกรรม ศิลปะ พิธีกรรม ในยุคกลางตั้งแต่สมัยคามาคูระ โดยใช้ “เด็ก” ในหลายบทบาทหน้าที่ ไม่ว่าจะเป็นร่างจำแลงของเทพเจ้าในลัทธิชินโตหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพุทธ เป็นผู้ใช้ของเทพเจ้า พระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ คอยช่วยเหลือผู้นับถือและนำทางผู้ตาย หรือบางกรณีก็เป็นรูปแบบหนึ่งของรูปเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ต่างสะท้อนให้เห็นความเชื่อที่ว่า “เด็ก” มีสถานะอยู่ระหว่างมิติทางความเชื่อศาสนา (宗教界) และมิติทางโลก (俗世界) เป็นตัวตนที่ใกล้ชิดกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นความเชื่อที่แพร่หลายมากนับแต่ยุคกลาง ดังนั้นทัศนคติที่มองสถานะของเด็กว่าไม่ได้โดยเฉพาะพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง แต่มีลักษณะที่คาบเกี่ยวระหว่างพื้นที่ไม่เพียงสืบต่อกันมาในสมัยหลัง แต่ยังผสมผสานกับคติความเชื่ออื่น ๆ ในญี่ปุ่น อาทิ คติเรื่องฮนจิซุอิจะกุ (本地垂迹説) หรือคติที่เชื่อว่าเทพเจ้าแต่ละองค์เป็นร่างจำแลงของพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ต่าง ๆ ซึ่งแพร่หลายมากในยุคกลาง คติที่ให้การนับถือมนุษย์บางคนเป็นเทพอันว่ากันว่าเป็นจุดเริ่มต้นหนึ่งของแนวคิดมนุษยนิยมในญี่ปุ่น ประกอบกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนาแต่เดิมว่าพระโพธิสัตว์บางองค์มีร่างจำแลงเป็นเด็กอยู่แล้วหรือมีผู้ใช้เป็นกุมาร คอยช่วยเหลือผู้ที่สักการบูชาพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ ปัจจัยเหล่านี้คงส่งเสริมกันจนทำให้ความเชื่อที่ว่าเด็กเป็นสื่อกลาง มีสถานะก้ำกึ่ง ใกล้ชิดกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และในเด็กก็มีความลึกลับศักดิ์สิทธิ์ (聖性) แพร่หลายในยุคกลางและยังสืบต่อมาในประเทศญี่ปุ่น สะท้อนในสื่อที่สามารถเข้าถึงผู้คนได้มากทั้งในรูปแบบมุขปาฐะ หนังสือหรือเป็นงานศิลปะต่าง ๆ ผู้วิจัยจึงมองว่าการที่พบว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในเรื่องอะกะโอะฮนจิซึ่งก็สันนิษฐานว่าเขียนขึ้นในยุคเดียวกันนี้จำแลงเป็นเด็กเพื่อมาช่วยเหลือพระพุทธเจ้า เป็นการสืบทอดคติความเชื่อที่แพร่หลายในยุคกลางของญี่ปุ่น และแสดงการรับรองประกอบในวรรณกรรมญี่ปุ่นที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์จำแลงกายเป็นเด็กเข้าช่วยเหลือตัวละครมาผลิตซ้ำด้วย

5. สรุปและข้อเสนอแนะ

อะกะโอะฮนจิทั้ง 3 ฉบับ มีโครงเรื่องส่วนใหญ่คล้ายกัน พบขาคงเรื่องพระเจ้าสีพี พระมหาสัตว์ และพระโพธิสัตว์เขาที่มัลย์มาก มีการลดองค์ประกอบบางอย่างที่ไม่คุ้นเคยในวัฒนธรรมญี่ปุ่น ให้ความสำคัญกับ “พระสัทธรรมปุณฺฑริกสูตร” “การมุ่งสู่แดนสุขาวดี” เน้นย้ำคุณธรรมเรื่อง “ความกตัญญู” มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นผู้ช่วยของพระพุทธเจ้านอกเหนือไปจากพระอินทร์ที่คุ้นเคยในพุทธประวัติของพุทธศาสนาเดิม ฯลฯ สำหรับเรื่องขาคงที่อ้างอิงในอะกะโอะฮนจิพบว่า การนำขาคงทั้ง 3 เรื่อง มาแสดงก่อนเข้าสู่เนื้อหาพุทธประวัติเป็นไปเพื่อเน้นย้ำ “ความยากลำบาก” ของการสั่งสมบุญบารมีที่จะนำไปสู่การตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า สืบทอดรูปแบบการเล่าเรื่องพุทธประวัติแบบหนึ่งที่พบมากในยุคกลาง แสดงให้เห็นขั้นตอนก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และสะท้อนคติ “ฉะฉิน” ที่พบมากในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานซึ่งแพร่หลายในประเทศญี่ปุ่น นอกจากนี้การที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นผู้ช่วยจำแลงเป็นเด็ก เป็นการรับรองประกอบที่นิยมในวรรณกรรมญี่ปุ่นยุคกลางมาผลิตซ้ำ สะท้อนคติความเชื่อเกี่ยวกับสถานะของเด็กว่าเป็นสื่อกลาง มีสถานะก้ำกึ่งใกล้ชิดกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งความเชื่อเช่นนี้แพร่หลายในยุคกลางและสืบต่อมาในยุคหลังด้วย อย่างไรก็ตามในเรื่องยังปรากฏความเชื่อของญี่ปุ่นในแง่อื่น ๆ อีก หากได้มีการศึกษาต่อไปน่าจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจ

เอกสารอ้างอิง(References)

- น้ำใส ดันตีสอุ. (2563). ข้อสังเกตเรื่อง “สวรร์ค” ในงานจิตรกรรมว่าด้วยภพภูมิและพุทธประวัติในประเทศญี่ปุ่น และประเทศไทย. ใน *Proceedings of the 13th National Conference of Humanities and Social Sciences (HUSOC) Network 17-18 September 2020 “Innovation Powered by Humanities and Social Sciences” หนังสือประมวลบทความในการประชุมทางวิชาการ (Proceedings) ระดับชาติ เครือข่ายความร่วมมือทางวิชาการ-วิจัยสายมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ครั้งที่ 13 วันที่ 17-18 กันยายน พ.ศ. 2563*, 155-182.
- Glassman, Hank. (2007). "Shaka no Honji": Preaching, Intertextuality, and Popular Hagiography. *Monumenta Nipponica*, 62(3), 299-321.
- 君野隆久 (1993). 「シビ王本生譚の分布と日本におけるその摂取」 『比較文學研究』 63, 113-128.
- 君野隆久 (2007). 「血の色－日本における薩埵王子本生譚」 『比較文學研究』 89, 31-49.
- 君野隆久 (2019). 『捨身の仏教 日本における菩薩本生譚』 東京：KADOKAWA.
- 黒田日出男 (1986). 『境界の中世 象徴の中世』 東京：東京大学出版会.
- 黒田日出男 (2017). 『増補 姿としぐさの中世史』 東京：平凡社.
- 小松和彦 (2011). 「仏伝 (釈迦の伝記物語) の日本的変遷：高知県いざなぎ流祭文」 宇野隆夫 (編) 『アジア新時代の南アジアにおける日本像：インド・SAARC諸国における日本研究の現状と必要性』 (57-64). 京都：国際日本文化研究センター.
- 小峯和明 (2012). 「東アジアの仏伝文学・ブッダの物語と絵画を読む－日本の『釈迦の本地』と中国の『釈氏源流』を中心に－」 『論叢国語教育学』 8, 120-128.
- 津田徹英 (2003). 『日本の美術 第442号 中世の童子形』 東京：至文堂.
- 仏書刊行会編纂 (1912). 『大日本仏教全書 第148巻』 東京：仏書刊行会.
- 仏書刊行会編纂 (1916). 『大日本仏教全書 第107巻』 東京：仏書刊行会.
- 松岡心平 (1993). 「稚児と天皇制」 東二鎌田 (編), 『民衆宗教史叢書 第二七巻 翁童信仰』 (263-281). 東京：雄山閣出版.
- 松下藤子 (2015). 「日蓮聖人の四条氏教化－日天子信仰を中心として－」 『日蓮教学研究所紀要』 43, 118-128.
- 本井牧子 (2016). 「『釈迦の本地』の諸本」 『京都大学国文学論叢』 35, 47-69.
- 横山重編 (1962). 『室町時代物語集 第四』 東京：井上書房.

หน่วยงานผู้แต่ง: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Affiliation: Faculty of Liberal Arts, Thammasat University

Corresponding email: namsai.t@arts.tu.ac.th

Received: 2022/12/26

Revised: 2023/02/17

Accepted: 2023/02/17